

¹⁶ Поточний архів Державного архіву Хмельницької області. “Звернення громадян”. Лист № ПП-264 від 28.01.1998 р.

¹⁷ Уничтожение евреев в СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944): Сб. статей и материалов / Ред. Ицхак Арад. // Яд Ва Шем. Нац. ин-т памяти жертв и героев Сопротивления. – Иерусалим, 1992. – С. 46–51.

¹⁸ Там саме. – С. 13.

¹⁹ Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного відродження України (жовтень 1991 р.): Тези доп. і повідомлень. / Редкол.: Ю. Кондуфор (гол.), Т. Григор’єва (відп. секретар), І. Винокур та ін. – Кам’янець-Подільський, 1991. – С. 605.

²⁰ Державний архів Волинської області. – Ф. Р-1638, оп. 13. – Арк. 162–164.

²¹ Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного відродження України (жовтень 1991 р.) – С. 606.

²² Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-1638, оп. 1, спр. 7. – Арк. 1–8.

²³ Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941–1945): 36. документів і матеріалів. – Львів: Каменяр, 1969. – С. 113.

²⁴ Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р-6153, спр. П-28750.

²⁵ Цитата з газ. “Подільські вісті”. – 1997. – 20 листопада.

²⁶ Винницькая область. Катастрофа (ШОА) и сопротивление. – С. 11.

²⁷ Україна сниться... (неотриманні листи подолян, відправлені з Німеччини у 1942–1943 рр.). – Хмельницький, 1995. – С. 3.

²⁸ Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р-683, оп. 2, спр. 39. – Арк. 90–93.

Хаджирадєва В.

Румунський окупаційний режим в Бессарабії (червень 1941 р. — серпень 1944 р.)

Деякі радикальні політичні діячі Румунії маршала Антонеску називають “національним героєм”, “мучеником”, “патріотом Великої Румунії”. Хоча історичні факти, навіть після шести десятиріч Перемоги, свідчать про злочину суть фашистського румунського окупаційного режиму. В українсь-

кій радянській історіографії румунський окупаційний режим в Бессарабії згадувався лише в загальному контексті подій Другої світової війни¹.

Актуальність дослідження визначається порівнянням формування та функціонування німецького та румунського окупаційних режимів. В сучасній історіографії такі дослідження практично відсутні. Тому метою даної статті є дослідження діяльності румунського окупаційного режиму в Бессарабії, частина якої з 1924 р. до 1940 р. входила у складі Автономної Молдавської соціалістичної республіки до УРСР.

Наслідуючи свого кумира Адольфа Гітлера, Антонеску переконував співітчизників, що посланий їм самим Провідником з місією врятувати країну і особливо Бессарабію від більшовиків, відновити і звеличити Велику Румунію.

21 червня 1941 р. він персональним потягом “Патрія” виїхав на Східний фронт для інспекції групи армій “Антонеску”, в яку входили дві румунські і одна німецька армії. Диктатор мав оголосити наказ військам: “Перейти Прут, звільнити від ярма більшовизму братів в Бессарабії та Буковині”.

Одночасно, крім військового плану, було підготовлено ряд документів, які визначали шляхи формування і становлення “нового порядку” в Бессарабії.

21 червня Антонеску розіслав військам особисто написаний і підписаний декрет-закон № 1798, який вимагав за шпигунство, пошкодження військового майна, техніки, засобів зв’язку, мостів карати розстрілом на місці².

У 1946 р. начальник генштабу королівства генерал Пантазі свідчив, що підготовку до нападу на СРСР і окупації Бессарабії Антонеску почав з приходом до влади³.

Завчасно готувались і кадри карателів, чисельного чиновницького апарату для Бессарабії. Як свідчать документи, їх інструктували радники із гітлерівського гестапо або нерідко і сам Антонеску.

З гітлерівського плану “Ост” був списаний Декрет-закон № 236 від 5 лютого 1941 р. “Про розстріли тих, хто задумує

підрив суспільного порядку і державного устрою”. Закон про організацію судів майже дослівно повторював наказ Кейтеля “Про особливу підступність в районі “Барбароса” (в 1941 р.). Юридичні акти визначали єдину міру покарання для євреїв, комісарів і комуністів — розстріл.

Ще до походу на Схід під керівництвом Антонеску були розроблені і оголошені обов’язковими для виконання накази: “Про румунізацію єврейської власності”, “Про обов’язкову трудову повинність”. Особи, чия власність “румунізувалась”, мали бути переселені концтабори для виконання трудової повинності.

В кінцевих числах липня 1941 р. після жорстких боїв румунсько — німецькі війська все ж таки захопили Бессарабію і румуни зробили з неї одне з трьох губернаторств Румунії (ще два: Буковина і Трансільванія). До складу Бессарабії увійшли 6 повітів колишньої Молдавської РСР: Бельцький, Бендерський, Кагульський, Кишинівський, Оргеєвський, Сорокський та Ізмаїльська область, поділена румунами на три повіти: Ізмаїльський, Ново — Кілійський і Акерманський. На чолі губернаторства став генерал Войкулеску, учасник розправи над татарбунарськими повстанцями у 1924 р.

Румунська влада ввела смертну кару за невиконання наказів окупантів, за напад на румунських та німецьких солдат, чиновників, а також за шпигунство та диверсії. Була відновлена приватна власність. Румунам, які мали земельні наділи у Бессарабії в 1918–1940 рр. гарантувалося їх повернення⁴.

Щоб легімітизувати румунську окупацію було вирішено провести плебісцит. З 9 до 12 листопада 1941 р. відбулось голосування, в якому брали участь чоловіки віком не молодше 21 року. Видавалося два бюлетеня. Для голосуючих “так” — білий, для голосуючих “ні” — жовтий. Невикористаний повертався комісії. Плебісцит проходив під наглядом жандармів та військ. Міністерство внутрішніх справ Румунії

офіційно дозволило місцевій владі застосовувати “всі необхідні заходи” для залучення населення до голосування. Встановлений режим голосування спрацював безвідмовно — все населення “згодилося” з румунською державністю.

В Бессарабії, як і в цілому в Румунії, було встановлено режим фашистської диктатури. Його опорою був державний апарат та німецькі частини, які, за наказом Гітлера формально знаходились в повному розпорядженні Антонеску. Деякі сучасні румунські автори характеризують режим Антонеску не як фашистський і навіть не як тоталітарний, а тільки, як досить м’який авторитарний⁵. Сам же Антонеску оцінював його як диктаторський і наголошував, що цим необхідно скористатися в ім’я розвитку Великої Румунії⁶.

Встановлений в Румунії режим характеризувався відкрито терористськими методами управління, повною ліквідацією демократичних прав і свобод. Ще в період диктатури Кароля Другого були заборонені демонстрації та зібрання, участь в зібраннях каралась 5–12 роками примусових робіт та інтернуванням в робітничі табори. Військово — фашистська диктатура забороняла будь-які нефашистські організації, включаючи релігійні секти⁷.

Був опублікований закон, за яким на підприємствах, що не працювали в три зміни, робочий день збільшився до 10 годин, а воєнні коменданти підприємств і робітничі інспектори збільшили робочий день до 12 годин та відмінили вихідні та свята⁸.

Всі жителі Бессарабії повинні були дотримуватися найсуворішої комендантської години. Заборонено було наближатися до залізничної дороги ближче ніж на кілометр (за невиконання розстріл), переходити її можна було тільки на переїздах під пильним контролем сторожів. Селянам не дозволялось мати поле біля залізничної дороги, а тому, кому дозволялось, належало мати спеціальне посвідчення і поряд зі охороною відповідати за збереження залізничного полотна⁹.

Декрет-закон № 790 від 4 вересня 1941 р. суворо забороняв скаржитися іноземцям чи іноземним представництвам на режим в країні і утиски з боку влади.

Декрет-закон від 21 червня 1941 р. негайно було продубльовано командиром третього армійського корпусу генералом Атанасіу. Цей корпус окупував Бессарабію. Наказ генерала встановлював штраф від 10000 до 100000 лей за надання притулку “чужакам”, 2–3 тисячі лей за “зібрання” більше трьох чоловіків¹⁰. Саботаж, тероризм, зберігання зброї, вибухівки, радіоапаратури карались смертю.

В Бессарабії не просто було встановлено військовий стан. Окупанти впровадили планомірну, добре організовану систему експлуатацію краю. Пограбували майно колгоспів, сільськогосподарську техніку вивезли в Румунію. Промислові та торгові підприємства були частково повернені їх власникам, решта перейшла у власність держави. До “Старого королівства” вивезли обладнання металообробних підприємств, суконних фабрик, залізничного та водного транспорту, борошномельної та рибної промисловості.

Заохочувалося переселення на бессарабські землі мешканців зі “Старого королівства”. Їм надавалося безкоштовне житло, земельні наділи, худоба, допомога при створенні кооперативів і земельних товариств. В перші дні окупації румуни заявили про негайне повернення всіх поміщицьких і куркульських земель колишнім власникам¹¹. Бессарабські селяни втратили біля 350 тис. га землі, яку отримали в 1940 р. із рук радянської влади. Уряд Антонечку, за визнанням автора вже цитованої книги “Три роки управління”, передбачав вилучення у селян ще 315 тис. га землі.

Окупанти перетворили деякі колгоспи в так звані “трудоі общини” з системою підневільної праці, радгоспи реорганізували в “державні маєтки”. Вся продукція, вирощена в “трудоіх общинах” і “державних маєтках”, була власністю окупаційної влади. Населення у віці від 12 до 70 років примусово залучалося до сільгоспробіт, облаштування доріг

та на інші роботи. Для кожного повіту встановлювалась обов'язкова норма поставок продовольства і худоби. Румуни навіть не соромились публікувати результати свого грабунку. Так, наприклад, в офіційному звіті "Три роки управління", виданому в 1943 р., було зафіксовано, що посівні площі Придунайського краю за роки окупації скоротились майже на 47 %, поголів'я худоби на 41 %. Більше як на 60% скоротилась чисельність робітників і службовців, зайнятих у промисловості, на транспорті, у зв'язку. Зруйновано понад 5,5 тис будівель, у тому числі 1,9 тис. житлових будинків¹². Справа навіть не в цих цифрах, що звичайно зменшені, а в тому, що румунські фашисти відкрито схвалювали перед суспільством своєї країни "вигоди" грабіжницької війни, самі визнавали своє розбійницьке пограбування.

Ім'ям короля, кондукетора, Бессарабського генерал-губернатора чиновник, офіцер, жандарм чи солдат, які приїхали з королівства грабували майно місцевого мешканця.

Зразком для румунської окупаційної адміністрації був план "зелена папка" Герінга. Останній давав "добро" на тотальне грабування "звільненої" Бессарабії, був п'ятим розділом того ж Декрет-закону Антонеску від 21 червня. В ньому оголошувалось про румунізацію власності і економічного життя в Бессарабії, що все її багатство належить Румунії.

Румунізація землі продовжувалась з 31 серпня по 1 жовтня 1941 р. У селян наказом Антонеску і його намісника генерала Войкулеску була відібрана половина врожаю 1941 р. Наказом № 4 на початку липня 1941 р., бессарабців зобов'язали здати в Національний банк королівства золото і валюту¹³.

З перших днів окупації Бессарабії румунізацію здійснювали десятки тисяч чиновників, які прибули із королівства. Масштаби експлуатації краю не влаштовували Войкулеску. 23 серпня 1941 р. у новому наказі він вимагав: "Накази повинні виконуватися своєчасно і повністю. Особи, що їх виконують, повинні проявити ініціативу і вимогливість. Бути суворими з

підлеглими. Краще знати ситуацію і діяти залежно від обставин, які складаються”¹⁴.

Із Бессарабії та окупованої задністровської України до серпня 1942 р. у Румунію було вивезено 21000 вагонів зерна, насіння технічних культур разом з сільгоспмашинами, тракторами, фабрично-заводським устаткуванням¹⁵. З серпня 1942 р. по 1943 р. було вивезено 31000 вагонів сільгоспродуктів. Із Кілії, Рені, Ізмаїлу, Вилкова вивіз здійснювався пароплавами і баржами, переправленими з Німеччини.

Для вилучення культурно-мистецьких цінностей Бессарабії та Трансністрії за німецьким зразком була створена спеціальна організація “Z-1”. До її складу входили різні експерти з живопису, антикваріату, музики, бібліографії. Організація мала транспорт, засоби демонтажу тощо. До Румунії були вивезені тролейбуси Одеси, станки, роялі, унікальні скрипки Одеського оперного театру, майно філармонії, санаторіїв, книги наукових бібліотек¹⁶.

“Румунізація” торгівлі і промисловості привела до того, що влітку 1943 р. 8455 торгових підприємств належала румунам чи бессарабцям, які мали свідоцтво про румунське етнічне походження¹⁷. Румуни, які не мали коштів, на пільгових умовах отримували банківські кредити. Румунська статистика до 1943 р. відмічає наявність в містах Бессарабії 20 підприємств з числом робітників від 51 до 300, 32 підприємства з числом робітників 20–50, 2700 підприємств мали загалом 1900 робітників¹⁸.

Бессарабців змушували виконувати важку роботу. Повернулася з темряви віків так звана “корваада” — людей гнали на роботу за півтори – два десятки км. Наприклад, із с. Каменське Арцизького району на шосе Акерман — Ізмаїл гнали під конвоєм. По тих, хто відходив напитись, стріляли. На ремонті дороги з твердим покриттям Кілія — Кара-Махмет (нинішнє с. Шевченкове Кілійського району) знущались над євреями і циганами. Ця дорога побудована на їх кістках — трупи жертв звозили в кар’єр і плавні.

Румунські фашисти підтримували расизм нацистів. Маршал Антонеску, відкрито заявляв: “Ризикуючи бути незрозумілими деякими традиціоналістами... я стою за насильну міграцію. Мені байдуже, що для історії ми будемо варварами”¹⁹. Як відомо, знищення цілих народів німецькі фашисти називали “переселенням”, румунські — “міграцією”. Так, у вересні 1942 р. маршал Антонеску наказом № 5842 розпорядився населення російської, української, польської, болгарської, гагаузької національностей і тих, хто працював при більшовиках, вважати підозрілими, встановлювати над ними нагляд, заарештовувати²⁰.

Фашисти вели підготовчу роботу по виселенню мешканців з Болградського, Лиманського, Кілійського, Ізмаїльського районів. У містах і селах створювались спеціальні комісії, які вивчали ставлення населення до окупаційного режиму. Переслідували прихильників радянської влади, яких відправляли в концентраційні та трудові табори, створені біля Рені (Дулаг № 162), в селі Мирнопіля Саратовського району, під Болградом, Ізмаїлом, Кілією, в Татарбунарах.

До Німеччини та Румунії на каторжні роботи було вивезено 15 тис. чоловік. До таборів було заслано 26 000 циганів, із них 6–8 тис. було винищено, більше 3 тис. померло від голоду, холоду та знущань²¹.

Десятки тисяч людей постраждали через релігійні переконання. Відповідно до наказу І. Антонеску влітку 1942 р. інтерновано 2000 інокентьєвців. Пізніше ця міра була розповсюджена на всі релігійні організації²².

16 вересня 1941 р. шеф поліції Кілійського жудеца, доповідав поліцейському генералу в Кишинів: “Ми знаходимося в такій місцевості, де населення складається з національних меншин. Всього населення 11129 чоловік і всі вони неблагонадійні: і росіяни, і українці і інші національності. У зв’язку з тим, що число неблагонадійних і небезпечних дуже велике, ми вирішили взяти заручників”²³.

Заручниками, взятими із всіх населених пунктів жудеца, були повністю набиті підвали сигуранци в Кілії, Вилкові, Арцизі, Татарбунарах, Тарутіно.

Документи румунських судів і військових трибуналів не дають уявлення про реальне число розстріляних — багато бессарабців гинуло “... при спробі втекти”. Приклад розправи з населенням подавав сам румунський “фюрер” Антонеску.

Заручниками у Вилківську сигуранцу потрапили: старий рибак М. А. Гнеушев — організатор і талановитий керівник вилківської риболовецької артілі, К. К. Ізотов, колишній матрос з “Потьомкіна” А. В. Катець, Ф. К. Сухов. Після перебування на Східному фронті у Вилкове приїхав відпочити Антонеску. В неділю, після урочистої служби в Новоправославному храмі, до маршала звернулися родичі постраждалих з проханням про звільнити заарештованих. У відповідь маршал наказав: “Ворогів Румунії розстріляти.” На другий день після цього 7 вересня 1941 р. наказ був виконаний²⁴.

За найменшою підозрою у нелояльності до румунського режиму жандарм міг безкарно вбити бессарабця. Так, наприклад, без вироку був вбитий мешканець Кілії 24-х років А. Коломієць. Його застрелив старший сержант жандармерії Майєр Бєла²⁵.

Десятки наказів та розпоряджень окупаційної адміністрації жорстко регламентували повсякденне життя. Розмовляти в громадських містах можна було лише румунською мовою. На неетнічних румун, в першу чергу росіян і українців Бессарабії, розповсюджувалося покарання за вживання рідної мови в публічних місцях, навіть на базарі. Розпорядженням № 24 бессарабський генерал-губернатор наказав: “Приймати найсуворіші міри до винних, які своєю поведінкою зневажають державний авторитет в цій провінції”. За слово, вимовлене українською, російською чи болгарською мовами могли вдарити, заарештувати, а іноді і вбити. Румунською мовою здійснювалося навчання у переважній більшості навчальних закладів, працювали видавництва.

Всі чиновники і торговці не румунської національності були усунуті від роботи. Румуни, які жили в Бессарабії за радянської влади, мусли підтвердити свою національну приналежність. Державним злочином вважалось також носіння хусток, шарфів і одягу червоного кольору²⁶. В спеціальних “Адміністративних повчаннях”, які Антонеску видав після інспекційних поїздок в Бессарабію, містяться поради, якими травами треба лікувати різні хвороби, як здійснювати консервацію в скляній тарі”. Серед порад Антонеску були навіть такі: ”Коли в будинку купаються діти, дівчата з 12 років повинні в цей час латати одяг”²⁷. Накази давались всім: від чиновників, префектів до примаря, а також учителів і священників. Від них кондукетор вимагав: заходити в двори, будинки, кухні, сараї і давати вимогливі поради і настанови²⁸.

Місцеве населення Бессарабії змушували ремонтувати і будувати шосе і дороги, засипати протитанкові рови, траншеї, окопи, від колючого дроту очищати поля, шукати і огороджувати до прибуття саперів мінні поля. Сваюля військової і цивільної влад при залученні бессарабців до примусових робіт була необмеженою.

Спустошливими були реквізиції тяглової і продуктивної худоби, транспорту, теплого одягу на потреби війни. Важким покаранням загрожував селянам забій особистої худоби без спеціального дозволу, використання шкір великої рогатої худоби.

Несвоєчасна здача податків, як грошових, так і натуральних, в першу чергу зернових, прирівнювалась ледве не до державної зради і каралась не лише розпродажем господарства неплатника, але і відправкою його в концтабір, наприклад в Фрідентальський (Мирнопольськ Арцизького району). Таких концтаборів у “звільненій” Бессарабії нараховувалось десятки²⁹.

Згідно наказу губернатора Бессарабії від 11 грудня 1941 р. не поклоніння триколову в жандармерії чи румунському

чиновнику і офіцеру вважалось приниженням держави і каралось в'язницею від 3 до 25 років і значним штрафом.

Не допускалось в повсякденній розмові використання імен у слов'янській транскрипції: Іван, Дмитро, Василь тощо. Належало вимовляти — Іон, Думітру, Василє. Порушення загрожувало побиттям і штрафом.

В поліції люди отримували посвідчення з чисельними прикметами власника. Сама нумерація посвідчень містила відомості про належність володаря до “підозрілих”, “небезпечних” чи “комуністів”. Посвідчення буди різного кольору: у румунів — білого, у не румунів — жовтого, у євреїв — зеленого³⁰.

Система освіти включала в себе початкові школи, духовні училища, допризовну підготовку. Ставилась комплексна задача виховання “в національному дусі”, з акцентом на практичні знання: сільгоспроботи, домоведення, основи столярної справи, місцеві. Більшість вчителів була із “старого королівства”. Учителі-бессарабці допускались до роботи лише в початкових класах, при чому після ретельної перевірки на лояльність. Ця перевірка нерідко закінчувалась позбавленням “неблагонадійних” вчителів права викладати і виселенням їх з міст.

Уряд Антонеску створив спеціальну організацію культурно — пропагандистського типу під назвою “Праця і світло”, а для молоді — “Праця молоді”. В основі цих організацій гітлерівський досвід, ідея створення цих організацій належить генералу Гирлю і міністру організації праці в Німеччині. Однак ця спроба провалилась.

Задовольняти культурні потреби місцевого населення мали “осередки культури” (“camine culturale”). Вони включали в себе бібліотеки і художню самодіяльність. Патроном системи вважалась королівська сім'я. Основні напрямки діяльності — гімнастика і марширування, доглядання за шкільною худобою, збирання директорського врожаю. “Розвиток розуму” полягав в отриманні початкової освіти в

в отриманні початкової освіти в поєднанні з працею на чиновників освіти та вихованні “національної свідомості”³¹.

Після розгрому під Сталінградом румунських частин Антонеску видав наказ: “Треба брати з окупованої території як можна більше, але не залишати за собою документів, щоб росіяни не змогли пред’явити їх нам за столом переговорів”^{32 0}. У відповідності з такими вказівками було вивезено устаткування Акерманського і Арцизького залізничного депо, харчової та будівельної промисловості, значна частина паровозного і вагонного парку залізниці, механічні майстерні Тарутіно, теплиці, суконні фабрики Татарбунар, вантажний і пасажирський автотранспорт, лісоматеріали, цемент, тканини тощо³³.

Секретні інструкції Бессарабського губернаторства від 10 грудня 1944 р. і 15 лютого 1944 р. вимагали, щоб місцеві військові органи територіальних округів забезпечили повне знищення того, що не можна було вивезти з окупованої території.

Тільки з Кілії в квітні–травні 1944 р. були вивезені тисячі тонн зерна, устаткування для будівництва елеватора і для судоремонтних майстерень, різне інше майно³⁴.

За далеко неповними даними з “Книги скорботи” в місті Кілія розстріляно, повішано, замучено понад 300 чоловік, не рахуючи 2000 кілійських євреїв³⁵. На роботу в Румунію і Німеччину тільки із Кілії було вигнано 3665 чоловік³⁶.

Тому населення вітало стрімкий наступ Червоної армії, яка принесла в серпні 1944 р. звільнення Бессарабії.

До кінця свого життя, в тому числі на процесі “великої зради”, що відбувся над румунським фюрером в травні 1946 р. в Бухаресті маршал Антонечку не визнав своєї провини. І на процесі він залишився прибічником війни: ”Ця війна, яка закінчилась поразкою Німеччини, не розв’язала світового конфлікту і створила передумови для початку третьої світової війни... Як наслідок цього ви і ваші діти досягнете того, чого я хотів досягти, але був переможений”³⁷. В останнє звертаю-

чись до румунського народу, якому його режим приніс безмірних людських, матеріальних, моральних і політичних втрат, підсудний вирік: “Тобі ж, невдячному народу, не залишиться навіть попіл від тіла мого”³⁸.

На суді він відрікся від помилування, але потім двічі звертався до короля з проханням про помилування. Король Міхай Перший обидва рази прохання відхилив, однак замінив мотузку на кулю.

Таким чином, відповідно до попередніх домовленостей між А. Гітлером і І. Антонеску румунські війська з червня 1941 р. розпочали окупацію Бессарабії.

Румунське керівництво бачило окуповані території лише як джерело сільськогосподарської сировини, дешевої робочої сили та ринок збуту власних товарів.

Проводячи політику “румунізації”, окупаційна адміністрація намагалася частково асимілювати місцеве населення. Шляхом розстрілів, нещадної експлуатації у концентраційних таборах згідно фашистської расової політики винищувалися цілі національні групи.

Примітки:

¹ Історія Української РСР. – Т. 7: Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941–1945) / Редколегія тому: В. І. Клоков – відп. редактор, М. М. Дятленко, В. С. Коваль, П. Т. Тронько та ін. – К.: Наукова думка, 1977. – 536 с. та ін.

² Ізмаїльський фонд Державного архіву Одеської області (далі — ІФДАОО). – Ф. 34, оп. 1, спр. 1. – Арк. 379

³ Протоколи засідань Народного трибуналу в Бухаресті у справі Антонеску, травень 1946 р. – Бухарест, 1947 – С. 163

⁴ Історія Молдавии. – Т. 2. – Кишинев, 1968. – С. 439

⁵ *Petrencu A. Romania si Basarabia in razboi mondial.* – Chisinau, 1999. – Р. 133

⁶ *Ciucu M. Regimul Antonescian // Dosarele istoriei.* – 1988. – № 11. – Р. 65.

⁷ ІФДАОО. – Ф.34, оп. 1, спр.1. – Арк. 380.

⁸ Там само. – Ф. 36, оп. 1, спр.1. – Арк. 315.

⁹ Там само. – Арк. 317.

- ¹⁰ Ciuca M. Regimul Antonescian // Dosarele istoriei. – 1988. – № 11. – P. 65.
- ¹¹ Antonescu I. Trei ani de guvernare. – Bucuresti, 1943.
- ¹² Там само.
- ¹³ ІФДАОО. – Ф. 34, оп. 1, спр. 141. – Арк. 7.
- ¹⁴ Petrencu A. Romania si Basarabia in razboi mondial. – Chisinau, 1999. – P. 97.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Одесса в Великой Отечественной войне. – Облиздат, 1949. – С. 83–88.
- ¹⁷ Petrencu A. Romania si Basarabia in razboi mondial. – Chisinau, 1999. – P. 99.
- ¹⁸ Там само. – P. 112.
- ¹⁹ Procesele uerbale ale sedinfelor guvernului. – Bucuresti, 1943. – P. 263.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Bernadac C. Hitler si holocaustul tiganilos // Revista istorica. 1992. – № 6. – P. 86.
- ²² Petrencu A. Romania si Basarabia in razboi mondial. – Chisinau, 1999. – P. 112.
- ²³ ІФДАОО. – Ф. 218, оп. 1, спр. 46. – Арк. 16.
- ²⁴ Придунайская правда. – 1945. – 11 марта.
- ²⁵ ІФДАОО. – Ф. 1, оп. 1, спр. 121. — Арк. 22.
- ²⁶ Там само. – Ф. Р-12, оп. 1, спр. 138. – Арк. 198
- ²⁷ Antonescu I. Idrumarile din. – Bucuresti, 1941. – P. 17.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Державний архів Одеської області (дали — ДАОО). – Ф. 2941, оп. 25, спр. 121. – Арк. 31–32.
- ³⁰ ІФДАОО. – Ф. 39, оп. 1, спр. 124. – Арк. 379.
- ³¹ Petrencu A. Romania si Basarabia in razboi mondial. – Chisinau, 1999. – P. 133.
- ³² Бачинский А. Непокоренный Дунай. – Одесса, 1985. – С. 80–81.
- ³³ Там само.
- ³⁴ ІФДАОО. – Ф. 1, оп. 1, спр. 586. – Арк. 9 – 10.
- ³⁵ Книга скорби. Одесская область. – Т. 2. – С. 231.
- ³⁶ Там само.
- ³⁷ Domenico V. Marsalul si patria // Revista militara – istorica. – 1991. № 3. – P. 6.
- ³⁸ Там само.